

УДК 811.161.3'373.422 (043.3)

В. А. Літвінава (Мазыр, Беларусь)

СТЫЛІСТЫЧНЫ АНАЛІЗ АНТОНІМАЎ У МОВЕ БЕЛАРУСКІХ ПАРЭМІЙ

Артыкул прысвячаецца даследаванню антанімічных пар, засведчаных у тэкстах беларускіх парэмій. Праводзіцца аналіз стылістычных асаблівасцей антонімаў. Выяўляюцца асноўныя стылістычныя фігуры, набудаваныя на антаніміі, акрэсліваюцца працэнтныя суадносіны іх ужывання ў мове беларускіх прыказак і прымавак. Выдзяленне і аналіз стылістычных фігур праводзіцца на аснове значэння антанімічнага кантэксту.

Вывучэнне антонімаў і іх стылістычных асаблівасцей ў мове беларускіх парэмій з'яўляецца актуальнай лінгвістычнай задачай, паколькі антонімы з'яўляюцца актыўным стылістычным сродкам.

Вывучэнню стылістычных функцый гэтых адзінак прысвечаны працы А. Асіпчук, У. Лазоўскага, В. Лемцюговай, Б. Плотнікава, В. Рагаўцова, С. Солахавай, А. Станкевіч, Т. Старасценкі і інш., у якіх

закраналіся пытанні ўжывання і функцыянавання антонімаў, іх стылістычных магчымасцяў у мове твораў беларускіх аўтараў. стылістычная роля антонімаў у мове беларускіх прыказак і прымавак яшчэ не была аб'ектам спецыяльнага даследавання.

Аналіз фактычнага матэрыялу сведчыць, што кожная пара антонімаў, засведчаных у тэкстах беларускіх парэмій, выконвае пэўную стылістычную функцыю і валодае дастатковым патэнцыялам для стварэння разнастайных стылістычных фігур, такіх як: антытэза, амфітэза, дыятэза, акратэза, альтэрнатэза: *Радзіма – матка, чужына – матчына* [1, 83]; *Мякка сцеле, ды цвёрда спаць* [2, 142]; *З маленькага зернятка вырастае вялікае дрэва* [1, 183]; *Анёла гадавалі, а чорта выгадавалі* [3, 15]; *Шуму нарабілі многа, а толку ад яго мала* [1, 74]; *Вялікая галава, ды пустая* [1, 178]; *Малы жук, ды вялікі жук* [1, 179].

Значная колькасць антонімаў, змяшчаючыся ў адным кантэксце, ўтварае стылістычную фігуру, якая ў мовазнаўчых працах называецца **антытэзай**, асноўным прызначэннем якой з'яўляецца супрацьпастаўленне супрацьлеглых, кантрастных па сваім значэнні слоў.

Як сведчыць прааналізаваны фактычны матэрыял, з 654 антанімічных пар каля 62 % (405 пар) пабудаваны на антытэзе – супастаўленні кантрастных або супрацьлеглых з'яў і паняццяў, якое ўтварае адзінае структурна-лагічнае цэлае [4, 20]. З іх 182 пары (28 %) ўтвараюць простую **неразгорнутую антытэзу**: *Анёлам ляцеў, а чортам сеў* [5, 15]; *Дзень вялікі, а луста мала: няродная матка ў торбу клала* [1, 130]; *Густа сеюць, ды рэдка ўсходзяць* [3, 18].

Астатнія 19 % (124 пары) ўяўляюць сабой **разгорнутую антытэзу**, якая складаецца з дзвух і больш кампанентаў: *Жняцца – скачуць, разводзяцца – плачуць* [1, 132]; *Дзе шчырая праца, там густа, а дзе лянота, там пуста* [1, 102]; *Добраму чалавеку добра і ў запечку, а ліхаце кепска і на куце*; [2, 74]; *Бязліццаў куля і ў аконе страчае, смелых і на аконе мінае* [1, 102]. Такую складаную антытэзу ў некаторых лінгвістычных працах называюць **аллайзіс(аллойіза)** [6].

У спалучэнні з сінтаксічным паралелізмам аллайзіс утварае яшчэ адзін від антытэзы, якая мае назву **мукабала** [6]. У мове твораў парэміялагічных адзінак было выяўлена толькі 15 антанімічных пар, заснаваных на мукабале, што складае прыблізна 2 % ад усёй колькасці прааналізаванага матэрыялу: *Не бойся ворага разумнага, а бойся сябра дурнога* [1, 72]; *Блізка, ды слізка, далёка, ды лёгка* [2, 192]; *Спаць лажыся – богу маліся, уставай – бога не забывай* [1, 243]; *Згода збірае, нязгода растравае* [1, 146] і інш.

Таксама ў мове твораў беларускіх парэмій пашыраны такія від антытэзы, як **антанагога** – стылістычная фігура, пры якой пэўнае сцвярджэнне ўраўнаважваецца супрацьлеглым аргументам, у выніку чаго негатыўныя з'явы ці прыкметы, ацэньваюцца станоўча: *Нядоўга думаў, ды добра сказаў* [1, 78]; *Нядоўга цэліў, ды добра пацэліў* [1, 79]; *Хоць рукі чорныя, але душа белая* [1, 181]; *Чорны мак, ды смачны, белая рэдзька, ды горкая* [5, 88]; *Старасць бывае слабая на ногі, ды моцная на розум* [2, 151]; *Валасы доўгія, а розум кароткі* [1, 177]; *Маленькая моль шкоду вялікую робіць* [2, 135]; *Ад маленькага сабакі вялікі брэх бывае* [7, 59]; *Малая граната, ды многа толку* [7, 36] і інш. Антынагогу ўтвараюць 84 антанімічныя пары, што складае амаль 15 % ад усёй колькасці фактычнага матэрыялу.

На другім месцы па частаце ўжывання (22,5 % –

147 антанімічных пар) пасля антытэзы знаходзіцца **амфітэза (злучэнне)** – прыём апісання цэлага шляхам наймення (указання) на палярныя кропкі, у выніку чаго пэўная з'ява ахопліваецца поўнаасцю: *І недаступіў – б'юць, і пераступіў – б'юць* [1, 64]; *І бога ашукае, і ў чорта адхопіць* [1, 199]; *І адсюль горача, і адтуль боляча* [8, 62]; *І шытае і поранае ведае* [8, 104]; *Ад ліха ціха і добра не чутно* [9, 27]; *Змоладу балі спраўлялі, а пад старасць галышамі сталі* [9, 150] і інш. Амфітэза дазваляе замену спалучэння аднаслоўным сінонімам: *і адсюль і адтуль* (= адусюль), *маленькая і вялікая* (= ўся). Гэта адрознівае амфітэзу ад антытэзы, якая такой замены не дазваляе.

Параўнальна менш, каля 6 % (40 пар антонімаў) ствараюць **дыятэзу (нейтралізацыю)** – фігуру, заснаваную на выкарыстанні антонімаў у канструкцыях з падвоеным адмаўленнем: *ні-ні*. Сутнасць дыятэзы заключаецца ў тым, што антонімы не супрацьпастаўляюцца, а адмаўляюцца, нейтралізуюцца: *Такі зяць, што ні даць, ні ўзяць* [1, 75]; *Чаго не згубіў, таго не знойдзеш* [1, 245]; *Папаўся ў нерат – ні ўзад, ні ўперад* [9, 229]; *Будзь, мёдзік, ні горкі, ні салодкі: салодкі будзеш – пражруць, горкі будзеш – праплююць* [9, 41]; *Ні ўзад, ні ўперад* [3, 25]; *Ні жывы, ні ўмерлы* [3, 32]; *Ні налева, ні направа* [3, 27] і інш. Дыятэза дазваляе замену спалучэння словамі «сярэдні», «ніякі», «нармальны», «нічога асаблівага».

Прыблізна такая ж колькасць, а менавіта 36 антанімічных пар (5,5 %) ўтвараюць **акратэзу**, якая ўяўляе сабой сцвярджэнне, узмоцненае адмаўленнем супрацьлеглага, пры якім адзін з антонімаў з часціцай *не* аб'ядноўваецца з іншым словам-антонімам супраціўным злучнікам *а*, які можа быць матэрыяльна не выражаным. У адрозненне ад антытэзы, акратэза не столькі параўноўвае супрацьлеглыя паняцці, колькі сцвярджае наўнасць адной з іх: *Не бойся таго, хто крычыць, а бойся таго, хто маўчыць* [1, 22]; *Не бойся сабакі, бойся ліхога чалавека* [2, 154]; *Не таго слава, што пачынае, а таго, што канчае* [5, 89]; *Не той багаты, хто пражывае, а той хто нажывае* [1, 68]; *Не пытайся ў таго, хто ў хаце сядзіць, спытайся ў таго, хто любіць хадзіць* [7, 59]; *Не кажы, што бацька ўзяў, а кажы, што бацька даў* [7, 137]. Акратэза дазваляе акцэнтаваць увагу на адной супрацьлеглай прыкмеце, з'яве і мае выразны павучальны сэнс.

Акрамя таго, у мове прыказак і прымавак сустракаецца яшчэ адна стылістычная фігура – **альтэрнатэза**, якая абумоўлівае альтэрнатывы выбар аднаго з супрацьлеглых прадметаў, з'яў, прыкмет, дзеянняў. Звычайна альтэрнатэза ўтворана моўнымі антонімамі, якія звязваюцца размеркавальнымі злучнікамі *ці – ці*: *Ці плакаць, ці смяцца – усё адно моршчыцца* [3, 487]; *Кожны дурань ці разумны – пан у сваёй хаце*. [5, 51] і інш. Альтэрнатэзу ўтвараюць 26 антанімічных пар, што складае 4 % ад прааналізаванага матэрыялу.

Звычайна пры аналізе стылістычных функцый антонімаў побач з антытэзай называюць і аксюмаран (ад грэч. οξύμορον – дасціпна-недарэчнае) – такая стылістычная фігура, пры якой у адным спалучэнні аказваюцца два супрацьлеглыя, несумяшчальныя паводле значэння словы, што лагічна выключаюць адна аднаго, але, ужытыя разам, выразаюцца адлюстроўваюць складаныя, супярэчлівыя паняцці рэалій навакольнага свету. Аксюмаран узнікае толькі пры спалучэнні антонімаў у сціслай канструкцыі, што гучыць парадаксальна дзякуючы аб'яднанню ў адно цэлае супрацьлеглых паводле значэння

[10, 13]. У мове парэміялагічных адзінкаў адзначаюцца адзінкавыя выпадкі аксюмарана: *Лепей благі мір, чым добрая сварка* [1, 215].

Такім чынам, стылістычны аналіз антонімаў, засведчаных у тэкстах беларускіх парэмій, дазваляе адзначыць іх актыўнае выкарыстанне для стварэння разнастайных стылістычных фігур, якія валодваюць мастацка-выяўленчым патэнцыялам і дапамагаюць перадаць яркія, вобразныя, экспрэсіўныя карціны

сусвету. Даследаванне тэкстаў беларускіх прыказак і прымавак сведчыць аб тым, што антытэза (разам з аллойзісам, мукабалай і антагогай) мае значную перавагу ў параўнанні з іншымі стылістычнымі фігурамі, пабудаванымі на антаніміі: антытэза – 62% (405 антанімічных пар), амфітэза – 22,5 % (147 антанімічных пар), дыятэза – 6 % (40 антанімічных пар), акратэза – 5,5 % (36 антанімічных пар) і толькі 4 % (26 антанімічных пар) – альтэрнатэза.

Літаратура

1. Янкоўскі, Ф. М. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Ф. М. Янкоўскі. – 3-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 494 с.
2. Шкраба, І. Крынічнае слова: Беларус. прыказкі і прымаўкі / І. Шкраба, Р. Шкраба. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 149 с.
3. Лепешаў, І. Я. У слоўніковую скарбонку: навучальны дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 1999. – 89 с.
4. Рагаўцоў, В. І. Слоўнік пра камічнае: мовазнаўчы аспект / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў: УА «МДУ імя А. А. Куляшова», 2010. – 172 с.
5. Ліцвінка, І. Я. Слова міма не ляціць: беларус. народныя прыказкі і прымаўкі / І. Я. Ліцвінка, А. А. Царанкоў. – Мінск: Універсітэцкае, 1985. – 149 с.
6. Литосферы [Электронны ресурс]. – режим доступа: <http://litosphere.aspu.ru/sections/86-antiteza.html>
7. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – 511 с.
8. Лазоўскі, У. М. Слоўнік антонімаў беларускай мовы: канкрэтныя выпадкі ўжывання / У. М. Лазоўскі. – Мінск: Універсітэцкае, 1994. – 293 с.
9. Аксамітаў, А. С. Прыказкі і прымаўкі: тлумачальны слоўнік беларускіх прыказак і прымавак з архіваў, кафедральных збораў, рэдкіх выданняў XIII і XX стст. / А. С. Аксамітаў. – 2-е выд., дапрац. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – 327 с.
10. Лепешаў, І. Я. Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 264 с.